

LEKCJE O CZŁOWIEKU
Klasyka na nowo odczytana

STEREOTYPY JĘZYKOWE

Profesor Andrews Olgi Tokarczuk
oraz Paw Marka Nowakowskiego

DR HAB. ELŻBIETA WIERZBICKA-PIOTROWSKA

CZYM SĄ STEREOTYPY JĘZYKOWE?

Stereotyp językowy według *Wielkiego słownika języka polskiego* to wyobrażenie o kimś lub o czymś, utrwalone w świadomości dużej grupy osób i niełatwo poddające się zmianom, nie zawsze przy tym zgodne z rzeczywistością.

Jako pierwszy użył tego terminu **Walter Lippmann** w pracy *Public Opinion*, wydanej w 1921 roku, w której stereotyp zdefiniował jako:

Obraz w głowie ludzkiej jakiegoś zjawiska, człowieka lub rzeczy, będący zarazem opinią o tym zjawisku.

Pojęcie to zrobiło później zawrotną karierę w różnych dyscyplinach nauki, ponieważ pokazywało, jak człowiek przystosowuje się do otoczenia społecznego, przyjmując postawę konformistyczną i bezkrytycznie powielając schematy myślenia zbiorowego. Schematy te są w języku wyrażane w sposób kategoriowy, m.in. w przysłowia, związkach frazeologicznych i innych utartych zwrotach, które zawierają jednostronne, uogólnione, często nieprawdziwe sądy, ale jednocześnie ułatwiają orientację w otaczającym świecie i umożliwiają szybkie porozumienie członków danej społeczności.

RODZAJE STEREOTYPÓW

Badacze stereotypów podkreślają ich różnorodność, do ich opisu stosując 3 kryteria:

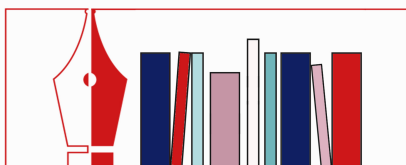
- kryterium ontologiczne służące wyróżnieniu wśród stereotypów **obrazów** i **wzorów**;
- kryterium aksjologiczne, które pozwala podzielić stereotypy na **trafne** i **nietrafne**;
- kryterium etyczne będące podstawą podziału stereotypów na **pozytywne** i **negatywne**.

OBRAZY I WZORY

Obrazy to takie stereotypy, które są wyobrażeniami tego, o czym mówimy, np. stereotyp studenta, który uczy się do egzaminu w ostatniej chwili, szewca, który pije, psa, który gryzie. Stereotypy takie są wyrażane zdaniami orzekającymi zawierającymi jeden z przymiotników: prawdziwy, typowy lub normalny, np.

- Prawdziwy student uczy się dopiero przed egzaminem,
- Typowy szewc pije.
- Normalny pies gryzie.

Większość stereotypów obecnych w opowiadaniach Paw i Profesor Andrews w Warszawie to obrazy, np. obraz stanu wojennego, obraz Święt Bożego Narodzenia, obraz dziecka, obraz Polski i Polaków.

LEKCJE O CZŁOWIEKU

Klasyka na nowo odczytana

Wzory to wyobrażenia, zawierające nasze oczekiwania w stosunku do tego, o czym mówimy, oparte na wyznawanych przez nas normach kulturowych, religijnych, obyczajowych, np. stereotyp matki, która kocha swoje dziecko, psa, który jest wiernym przyjacielem człowieka. W opowiadaniu „Profesor Andrews w Warszawie” wzorem jest stereotyp polskiej gościnności. Zdania wyrażające takie stereotypy da się zawsze przekształcić na zdanie zawierające czasownik powinien, np.

- Prawdziwa matka powinna kochać swoje dziecko.
- Typowy pies powinien być wierny człowiekowi.
- Prawdziwy Polak jest gościnny.

STEREOTYPY TRAFNE I NIETRAFNE

Stereotypy trafne to takie, które są wyobrażeniami w powszechnym mniemaniu odpowiadającymi prawdzie, chociaż nie zawsze opartej na wiarygodnych źródłach. Przykładem może być stereotyp dziecka, które jest naiwne, więc mówi, co mu przyjdzie do głowy, nie zdając sobie sprawy ze skomplikowanych praw rządzących światem. Potwierdzeniem trafności tego stereotypu może być dziecko, które w baśni Andersena krzyczy „Król jest nagi”, wypowiadając prawdę o nieistniejących królewskich szatach w świecie opartym na zakłamaniu i niebezpieczeństwach związanych z narażeniem się władzy.

Do motywu tego nawiązuje autor opowiadania „Paw”, w którym dziewczynka przerywa nagle ciszę panującą na dworcu słowami: „Mamo zobacz Murzyn!”.

Stereotypy nietrafne to te, które nie są uważane za odpowiadające prawdzie, np. stereotyp kobiety podporządkowanej mężowi i najlepiej czującej się w kuchni już od dłuższego czasu nie znajduje potwierdzenia w naszym społeczeństwie.

Stereotyp pokazany jako nietrafny w opowiadaniu Olgi Tokarczuk to wyobrażenie Polski wykształcone w środowisku psychologów brytyjskich, według którego Polska to kraj inteligentnych ludzi czytających po angielsku i ciekawych świata. Rzeczywistość, w której znalazł się bohater opowiadania, okazała się jednak niezgodna z tym stereotypowym obrazem naszego kraju.

STEREOTYPY POZYTYWNE I NEGATYWNE

Stereotypy pozytywne to wyobrażenia czegoś lub kogoś, które oceniamy jako dobre, zgodne z naszymi oczekiwaniami, np. stereotyp Węgra, który jest przyjacielem Polaków, co wynika z przysłowia „Polak, Węgier, dwa bratanki i do szabli, i do szklanki”. W opowiadaniu Olgi Tokarczuk do pozytywnych należy stereotypowy obraz świąt Bożego Narodzenia, którego wyznacznikami jest choinka i karp na wigilijnym stole.

Stereotypy negatywne to wyobrażenia czegoś lub kogoś, w których dominują cechy złe, godne potępienia, np. stereotyp Szkota, który jest skąpy, kota, który jest fałszywy, lub szewca, który lubi pić alkohol. Negatywnym stereotypem w obu analizowanych opowiadaniach jest obraz stanu wojennego, którego znakami rozpoznawczymi są wyłączone telefony, zakaz opuszczania własnej miejscowości, ocet na półkach pustych sklepów, patrol policji sprawdzający dokumenty, czołg i opancerzone samochody bojowe na ulicy.

LEKCJE O CZŁOWIEKU

Klasyka na nowo odczytana

GŁOS AUTORÓW OPOWIADAŃ NA TEMAT STEREOTYPÓW

- Stereotypowy obraz stanu wojennego pozwolił bezbłędnie rozpoznać czas i miejsce akcji obu opowiadań. Wykorzystując w taki sposób stereotyp, przyznali więc autorzy rację tym badaczom, którzy twierdzą, że stereotypy ułatwiają szybkie porozumienie członków danej społeczności..
- Olga Musierowicz podważa odporność stereotypu na zmiany, co jest jego cechą definicyjną. Profesor Andrews przylatuje do Polski ze stereotypowym obrazem Polski i Polaków, jednak po kilku dniach pobytu w Warszawie jest zdania, że Polacy to najbardziej ponury naród świata. Sposób, w jaki wyraził tę nową opinię, spełnia warunki bycia stereotypem. Jest stwierdzeniem kategoriycznym, przypisującym uniwersalność bycia ponurym całemu narodowi polskiemu, chociaż prof. Andrews widział tylko nielicznych jego przedstawicieli. Stwierdzenie prof. Andrews było więc efektem subiektywnego uogólnienia, które gdyby natrafiło na podatny grunt, mogłoby zyskać status stereotypu.
- W opowiadaniu Paw Marek Nowakowski podważa z kolei trafność stereotypu Murzyna. Stereotyp ten jest oparty na mylnym przeświadczeniu, że każdy czarnoskóry mieszkaniec Afryki nosi w sobie piętno niewolnictwa. Kiedy autor opowiadania zderza ten schemat myślowy ze stereotypem człowieka wolnego, opartym na równie mylnym przeświadczeniu, że jest to ktoś, kto wszystko może i przed kim świat stoi otworem, brak wolności staje się nagle wolnością.